

JOAN J. BUSQUETA I RIU

PER UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ DEL TEMA CIUTAT-CAMP A LA
CATALUNYA DE LA BAIXA EDAT MITJANA

Darrerament, sembla que pren consistència entre els historiadors catalans la idea d'establir uns criteris d'anàlisi de les relacions ciutat-camp a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana. El tema no és nou: una ullada a la historiografia europea, i no precisament la més moderna ens farà adonar del profund debat que ha suscitat en països com França o Itàlia.

A Itàlia, la tradició dels estudis dedicats a l'estudi de les relacions entre la ciutat i el seu «Contado» és llarga; una tradició que podríem, perfectament allunyar-la fins els temps de l'Humanisme, tal com ha indicat P. Toubert.¹ Tanmateix, la Baixa Edat Mitjana, especialment el segle XIII i les dificultats del segle XIV, constitueix el període més rellevant; l'època de la creixença urbana «a pell de lleopard», en paraules de S. Bertelli,² és a dir, el Comú consentia la presència d'enclaus feudals i senyoriais rurals al Contado o Territori, això sí, gaudint d'una influència i jurisdicció, d'un poder prioritari. Evidentment hi ha hagut ciutats més estudiades que altres; aquest és el cas fonamentalment de Florència, Pisa o Siena. P. Brezzi, en un exercici de síntesi magistral, planteja els temes d'estudi previs: el paisatge físic, les condicions geogràfiques de les zones que limiten la ciutat, però sobretot, la concurrència d'interessos, la individualització de les variades presències laiques i eclesiàstiques en la zona. Posteriorment Brezzi comenta les aportacions més sòlides en aquest sentit.³

«Villes et campagnes» és un tema que també ha merescut bona part de la recerca en la veïna França. Probablement, la qüestió del proveïment de les ciutats és la que

1. P. TOUBERT: «Città» et «contado» dans *Italie médiévale. L'émergence d'un thème historiographique entre Renaissance et Romantisme*, Estratto da «La Cultura» 2 (1984), 219-284.

2. S. BERTELLI, *Il potere oligarchico nello stato-città medievale*, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1978.

3. P. BREZZI, *Le relazioni tra la città e il contado nei comuni italiani*, in «Quaderni Catanesi», 9 (1983), 201-134.

ha gaudit de més reeixida. Efectivament, després dels treballs de conjunt, clàssics, de Ph. Wolff, Boutrouche, Fourquin... etc., tota una sèrie d'historiadors, preocupats per la història urbana, han seguit les petjades dels seus mestres. Ens estem referint, entre altres, als treballs de Chédeville, per Chartres, Sivéry per l'Hainaut, Stouff per Arles, o Coulet per Aix-en-Provence,⁴ per citar-ne alguns.

La historiografia castellana també s'ha desenvolupat en aquesta direcció. El tema de l'«alfoz», per exemple, ocupa des de fa temps bona part de la recerca dels estudiosos. En el que s'ha avançat, possiblement, en els darrers anys ha estat en l'acostament a temes com la composició social dels diversos Concejos, el control del territori rural per part del sector oligàrquic urbà, o el fenòmen del proveïment. El treball de síntesi bibliogràfica d'A. Mackay⁵ i, darrerament, el de J. A. García de Cortázar⁶ demostren els bons resultats assolits per la historiografia peninsular, excepte la catalana, en aquest camp; i, per tant, la viabilitat i la necessitat, alhora, de més estudis parcials.

A casa nostra, tot just hem començat a pensar en les possibilitats que pot oferir aquest tipus d'anàlisi. No ens estranyi, doncs, que en el referit treball de Mackay, publicat l'any 1984, no es trobessin referències a treballs catalans.

Tanmateix, cal assenyalar les fites que, en la nostra opinió, han marcat l'interès pels nous estudis. Christian Guilleré, bon coneixedor de la història gironina baix-medieval, va presentar una comunicació al Col·loqui sobre la formació i expansió del feudalisme a Catalunya, celebrat a Girona, el mes de gener de 1985, intitolada «Ciutat i feudalitat a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana». L'autor va destacar les estretes relacions entre la ciutat i la societat rural que l'envolta; relacions que, gairebé sempre, juguen a favor del nucli urbà i que es canalitzen a través de famílies pageses que emigren a ciutat, mitjançant, també, les institucions eclesiàstiques que ostenten la propietat i jurisdicció de moltes parròquies rurals de l'entorn, finalment, a través de famílies ciutadanes, sovint monopolitzadores dels càrrecs del govern municipal, que consolidaran llur riquesa bastint-se extensos patrimonis rurals.⁷

El mateix any de 1985, el mes de desembre, es celebrà el IIon. Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Carme Batlle, coneguda pels seus estudis sobre la història de Barcelona a la Baixa Edat Mitjana, i, especialment, pels aspectes relatius

4. Vegeu, per exemple, A. CHEDEVILLE, *Chartres et ses campagnes, XIe-XIIIe siècles*, Paris, Librairie Klincksieck, 1973; G. SIVÉRY, *Structures agraires et vie rurale dans le Hainaut à la fin du Moyen Age*, Lille, Publications de l'Université de Lille III, 1977; L. STOUFF, *Ravitaillement et alimentation en Provence aux XIVe e XVe siècles*, Paris-La Haye, 1970; N. COULET, *Aix en Provence. Espace et relations d'une capitale (milieu XIVe-milieu XVe siècles)*, Aix en Provence, Université de Provence, 1988; ...etc.

5. A. MACKAY, *Ciudad y campo en la Europa medieval*, in «Studia Historica», II, n.2 (1984), 27-53.

6. J. A. GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid, Siglo XXI, 1988.

7. CH. GUILLERÉ, *Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age*, in «La formació i expansió del feudalisme català», «Estudi General», 5-6 (1985-86), 447-466.

a les famílies del patriciat urbà, manifestà en la ponència «Expansió i alternances de la població de Barcelona i el Pla» que «...en estudiar una ciutat cal referir-se al seu marc territorial, dins el qual ella apareix com a centre en tots els aspectes. Entre els dos punts s'estableix una relació definida per una dependència del territori respecte del nucli principal, i per la projecció d'aquest sobre les terres de l'entorn, que es converteixen en el seu primer àmbit d'actuació. Així succeeix a l'Edat Mitjana, tant a Catalunya com a Castella, i tant en l'aspecte de la població com en el de l'economia...».⁸

La favorable acollida que reberen les indicacions de la Dra. Batlle es traduï, poc després, el juny de 1986, en l'aparició de tot un «dossier» de la revista «L'Avenç», amb un títol ben significatiu: *La ciutat a la conquesta del camp: riquesa i poder a la Catalunya baix-medieval*.⁹ El dossier recull articles de Carme Batlle, on s'observa la implantació d'algunes de les grans famílies barcelonines, enriquides mitjançant la pràctica del comerç o la banca (Durfort, Grony, Dusay... etc.), a l'àrea propera a la ciutat (especialment a l'anomenat «Hort i Vinyet»), i tant a través de les propietats immobles adquirides com de la construcció de «segones residències», a partir de mitjan segle XIV; de Joan J. Busqueta i Coral Cuadrada, on podem adonar-nos dels mecanismes d'accés a la terra per part d'aquells ciutadans que participaren en l'administració reial durant els segles XIII i XIV, com Ramon de Plegamans, Pere de Sant Climent, Pere des Bosc o Arnau Ballester, homes que varen fer efectiva llur presència al Pla de Barcelona i al Maresme; de Josep Fernández Trabal, un article modèlic, fruit d'una llarga investigació que culminà en la seva tesi de llicenciatura, on l'autor subratlla com durant la primera meitat del segle XIV, període de prosperitat per a la Girona medieval, la ciutat estén i consolida la seva influència en el món rural de l'entorn, al mateix temps que famílies de la burgesia adquireixen grans propietats agrícoles i drets jurisdiccionals. Una d'aquestes famílies foren els Bell-lloc, que apareixen com a actius mercaders a finals del segle XIII i que es consolidaran, en el transcurs de quatre generacions, que omplen el segle XIV, com un dels llinatges més potents de l'oligarquia urbana gironina. Finalment, el dossier presenta un treball d'Elisenda Gràcia destinat a observar les diferents modalitats de relació entre un nucli de dimensions mitjanes com és Vic i el medi rural que l'envolta. Vic disposava de bons estudis tant de la ciutat (Junyent, Pladevall, Ollich...) com de la plana (Cuvillier), però mancava el nexa entre ambdós sectors, aspecte que també va reflectir Bernat Gómez en la seva tesi de llicenciatura inèdita, llegida el 1985, «*Guillem de Condamina, draper de Vic. Estudio de un inventario de 1380*», on acudim a l'ascens social i econòmic de l'esmentat comerciant de teixits: una de les sortides

8. C. BATLLE. *Expansió i alternances de la població de Barcelona i el Pla a la Baixa Edat Mitjana*, ponència presentada a l'Hon. Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, 1985 (en premsa).

9. *La ciutat a la conquesta del camp: Riquesa i poder a la Catalunya baix-medieval*, in «L'Avenç», 94 (1986, 27-51).

per als guanys en metàl·lic obtinguts amb el seu negoci serà la inversió en terres de conreu a la plana, especialment balt i vinya, que el permetrà proveir-se d'aquests aliments bàsics i, alhora, especular amb els excedents.¹⁰

Com haurem pogut copsar en les línies precedents, hi ha un aspecte que pren relleu en l'ampli marc de les relacions ciutat-camp: la consolidació territorial del patriciat urbà en l'entorn rural, d'ençà del segle XIII.

De quina manera hauria pogut afectar aquesta penetració la condició del camperolat?. Un assaig de resposta a aquesta difícil qüestió es va plantejar en el IIon. Col·loqui d'Història Agrària, celebrat el desembre de 1986, que va tenir com a seu les ciutats de Barcelona, Olot i Girona. Una de les conclusions del debat, centrat en l'evolució de la pagesia, abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, fou la de considerar com aquesta presència burgesa influí poderosament sobre les poblacions rurals, on s'observarà un increment dels deutes i una minva progressiva dels béns alodials pagesos, de manera que, ja a finals del segle XIII, molts d'aquests béns s'hauran anat convertint en tinences sotmeses a cens, en profit dels sectors ciutadans, majoritàriament. Al segle XIV hom detectarà un augment de l'acció ciutadana, especialment d'ençà de les epidèmies, que provocarà un enduriment senyorial, una major pressió sobre els pagesos, responsables del conreu de la terra i del pagament dels corresponents drets senyorials. Una situació conflictiva que anuncia els precedents del conflicte remença. Efectivament, assistirem a una multiplicació de les capbrevacions i reconeixements de domini, a la imposició de noves càrregues de tipus personal als pagesos, i a una concreció jurídica, cada vegada més perfeccionada en la documentació notarial, dels lligams i les servituds.

Potser un dels exemples és adients del que volem significar el constitueix el treball molt suggeridor de Coral Cuadrada dedicat a la família dels Des Bosc, ciutadans de Barcelona, senyors dels castells de Sant Vicenç i Vilassar.¹¹ «Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal», títol de l'estudi i de l'interessant procés que durà el ciutadà barceloní Pere Des Bosc, l'any 1352, a adquirir, mitjançant subasta pública, els castells esmentats, amb tota la jurisdicció; un procés caracteritzat per un notable i sentit enduriment de les pràctiques senyorials: el nou senyor arribarà a personar-se parròquia per parròquia amb el seu procurador i el veguer de Barcelona, tot aixecant acta, llegint les concessions reials i remarcant els drets que li corresponen sobe les poblacions del seu terme.

Com veiem, doncs, la relació ciutat-camp no s'esgota en el marc del territori jurisdiccional de la primera, els homes de les ciutats tractaven d'expandir-se per on

10. B. GÓMEZ, *Guillem de Condamina, draper de Vic. Estudi de un inventario de 1380*, Barcelona, Tesi de llicenciatura inèdita dirigida pel Dr. Antoni Riera, 1985. Vegeu, també, el llibre publicat recentment per I. OLLICH, *Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII. L'evolució de la Plana de Vic*, Vic, Eumo Editorial, 1988.

11. C. CUADRADA, *Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal: Pere Des Bosc, ciutadà de Barcelona i la compra dels castells de Sant Vicenç i Vilassar (segle XIV)*, in «Acta Mediaevalia». Anex 3 (1987), 179-199.

creien més convenient, sempre que això els facilités el control de les vies d'accés, el proveïment, etc. Però tampoc s'esgota amb l'actuació personal, privada, d'aquests personatges, bé que sovint sigui prèvia. Cal tenir en compte l'acció de les institucions municipals, uns òrgans de govern que, ja ho hem dit, seran ocupats de bon començament i amb exclusivitat per les famílies de major fortuna. En aquest sentit caldrà considerar aspectes tan importants com la política demogràfica o el proveïment, i com els estatuts i ordinacions que en facin referència poden haver afectat les comunitats rurals de l'entorn. Pel que fa a Barcelona, bona part d'aquesta feina pot trobar-se en els estudis de Vicens Vives, Carme Batlle, Claude Carrère, Paquita Roca, Josefina Mutgé... etc.

Cal definir, però, allò que entenem per política demogràfica a l'època medieval. Tal com va assenyalar el professor Antonio Ivan Pini, l'any 1978,¹² si només pensem que la política demogràfica consisteix en l'interès d'incrementar la natalitat, facilitant els matrimonis o premiant les famílies nombroses, evidentment, només veurem una política demogràfica molt reduïda de contingut. Si pensem, però, en la presa de consciència per part dels governants dels problemes creats per l'excés o la manca de població, i, per tant, en l'acció d'estimular o frenar l'afluència de nous habitants, llavors, es fa evident una política demogràfica de la ciutat en l'Edat Mitjana que incideix notablement en les relacions ciutat-territori.

Són ben escadussers els estudis dedicats a aquest aspecte i, a més, s'hi afegeix el propi caràcter episòdic de les iniciatives demogràfiques de la ciutat, frenant o estimulants la immigració segons la conjuntura (sobrepoblament/mortaldats). Menció especial mereix, per a Catalunya el treball peoner endegat per Eulàlia Duran, l'any 1957, «*Apuntes para un estudio sobre la obtención de ciudadanía de Barcelona a fines de la Edad Media (1375-1457)*», on comprovem com entre els peticionaris de la carta de ciutadania predominen els pagesos i llauradors dels entorns de la ciutat. Dissortadament, l'estudi és poc conegut ja que resta encara inèdit.¹³

El proveïment, sobretot de cereal, l'aliment per excel·lència de la Baixa Edat Mitjana, centra un altre dels temes clau de les relacions ciutat-camp.

La greu i constant preocupació per l'abastiment de productes comestibles ens fa adonar de la vulnerabilitat del món urbà medieval, especialment agreujada, en els períodes de carestia. Aquí és, segurament, on s'observa amb més claredat la projecció de la ciutat en l'entorn rural, tot malgastant per aconseguir el domini i control dels eixos de comunicació que connectin el mercat urbà amb els llocs d'aprovisionament.

Una primera aproximació a aquesta problemàtica la forneix el treball, també inèdit, d'Eva Serra «*Los cereales en la Barcelona del siglo XIV*», que constituï la seva tesi de llicenciatura, l'any 1967. L'anàlisi d'Eva Serra permet veure com reacciona-

12. A.I. PINI. *Un aspetto dei rapporti tra città e territorio nel Medioevo: la politica demografica «ad elastico» di Bologna fra il XII e il XIV secolo*, in «*Studi in memoria di Federigo Melis*», 1 (1978), 365-408.

13. E. DURAN. *Apuntes para un estudio de la obtención de la ciudadanía de Barcelona a fines de la Edad Media (1375-1457)*, Barcelona, Tesi de llicenciatura inèdita, 1957.

ven les autoritats municipals davant de situacions de crisi frumentària: és prou conegut el privilegi «*vi vel gratia*» (per la força o de bon grat) que posseïa Barcelona des de 1328, i en el qual es legitimava qualsevol carregament de cereal que, en temps de greu escassetat, passés vora la ciutat.¹⁴

En aquesta línia comptem avui amb algunes aportacions que deuen molt a l'esforç iniciat per Eva Serra, fa vint anys.¹⁵ Es tracta d'una sèrie de treballs centrats, bàsicament, en l'actuació i resposta del municipi davant les necessitats alimentàries; esmentar, especialment, el capítol que va dedicar Josefina Mutgé a l'abastament de cereals a Barcelona en la seva tesi doctoral centrada en els anys del regnat d'Alfons el Benigne, 1327-1336, de recent publicació;¹⁶ així com l'apartat dedicat, també, a l'abastament de Barcelona i la política del blat del treball del professor italià Mario Del Treppo.¹⁷

L'hegemonia de la ciutat sobre el seu territori quedarà prou manifesta en l'exemple constatat per Albert Curto a la Tortosa del segle XIV. L'autor ens mostra com el poder efectiu que la ciutat de Tortosa exerceix sobre el seu terme és tal que no dubta en prendre el forment dels seus habitants deixant-los només el just per a la sembra i provisió. El preu de compra vindrà donat, lògicament, pel criteri dels prohoms de la ciutat, elegits per a tal motiu.

Dissortadament, el proveïment de la carn, ens és encara força desconegut. Els interessos ciutadans pel forniment d'aquest aliment, amb la protecció de prats i terrenys de pastura pels ramats, xocaran sovint amb els usos i costums de les comunitats de l'entorn rural. Cal que ens adonem de la importància d'aquesta llaia de la investigació ja que implica tot un complex mún de connexions: carnisers, propietaris de ramats, propietaris rurals, béns comunals, drets reials... etc.¹⁸ De la

14. Avui podem llegir un resum d'aquest treball en el volum intitolat «*Alimentació i Societat a la Catalunya medieval*», Barcelona, CSIC, 1988, concretament a les pàgines 71-107.

15. Destaquem, primerament, la comunicació presentada per Sebastià RIERA, al referit II Congrés d'Història del Pla de Barcelona, el desembre de 1985, titulada «*El proveïment de cereal a la ciutat de Barcelona durant el mal any primer (1333): la intervenció del Consell de Cent i de la Corona*», els articles de Prim BERTRAN, «*L'assortiment de pa a Cardona (1379)*», del mateix any, i de Max TURULL, «*El mal any primer a Cervera (1333)*», de 1986, i les tesis de llicenciatura d'Albert CURTO, «*L'abastament de blat a la Tortosa del segle XIV*», llegida l'any 1985, i recentment publicada, i la de Pau TUTSAUS, «*Un mal any en la ciutat de Barcelona, (1374-75)*», presentada el 1986.

16. J. MUTGÉ. *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno, 1327-1336*, Barcelona-Madrid, CSIC, 1987.

17. M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-Aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976. Especialment el capítol III: «*L'abastament de Barcelona i la política del blat*», p. 278-328.

18. Tot i les indicacions de C. CARRÈRE sobre el gran consum de carn a Barcelona durant la Baixa Edat Mitjana i de la complexa organització comercial que implicava, disposem de ben pocs estudis sobre aquest punt. Vegi's C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1977-78, vol. I, 319-321. Vegi's, també, el treball de C. BATLLE, *Contribució a la història dels oficis de Barcelona: Els carnisers del segle XIII*, in «*Quaderns d'Estudis Medievals* » II (1981), 310-318, i en aquest mateix volum de la revista, l'article de Josep FERNÁNDEZ, *Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per la utilització de l'espai a la Baixa Edat Mitjana*.

importància que prendrà el consum de carn a Barcelona, per exemple, en tenim una bona prova en el fet que, segons J. Broussolle, una de les principals fonts d'ingressos del municipi barceloní serà, justament, el conjunt d'imposicions a l'entorn del tema de la carn.¹⁹

Finalment, cal no oblidar que tant la política demogràfica com el proveïment i la política fiscal en general. Tots aquests aspectes no faran altra cosa, creiem, que confirmar-nos el caràcter de senyoria col·lectiva dels consells de les ciutats medievals i, per tant, la seva vinculació estructural al sistema feudal.

D'altra banda, la construcció d'un domini jurisdiccional per part del municipi xocarà amb els interessos territorials d'institucions eclesiaèstiques, específicament urbanes, com els capítols catedralicis –i aquí convindria dirigir part de la recerca en les diferències entre clergat urbà i clergat rural dependent–. Tot i amb això, els caps visibles d'aquestes institucions eren, sovint, membres de les mateixes famílies de l'oligarquia.

Per cloure, ja, aquestes consideracions, ens ha semblat oportú reproduir un fragment, prou clarificador, dels historiadors castellans Angel Barrios i Alberto Martín: «... La concentració de poder en un punt, la localització de l'oligarquia amb els seus aparells institucionals d'explotació i control en uns llocs, normalment ciutats i viles, convertia a aquests en centres d'àrea d'influència i de dominació política. La constitució d'aquests nuclis per llur extensió i llur peculiar producció mercantil d'intercanvi farà la resta; cap a ells es dirigien els pagesos a vendre llurs excedents, per comprar articles artesanals i, sovint, per a retre les tendes exigides. El fet urbà, per tant, penetra l'espai rural, l'estimula i polaritza; a les zones indiferenciades s'oposen, així, territoris organitzats entorn de localitats centrals que els relacionaran amb l'exterior...». Bé que aquestes conclusions provenen del treball, «*Demografía medieval: modelos de poblamiento en la Extremadura castellana a mediados del siglo XIII*», publicat l'any 1983, són, en la nostra opinió, perfectament vàlides i aplicables a l'exemple de les ciutats catalanes de l'època.²⁰

19. J. BROUSSOLLE, *Les impositions municipales de Barcelone*, in «Estudios de Historia Moderna», vol. V (1955), 36-38.

20. A. BARRIOS- A. MARTÍN, *Demografía medieval: modelos de poblamiento en la Extremadura castellana a mediados del siglo XIII*, in «Studia Historica» I, n.2 (1983), 113-148.